

Vajda Kornél

Francia tükörben

A tradícióból származó, hagyományozott és áthagyományozott, tehát *előzetes* elképzelésekből először az európai felvilágosodásnak lett elege. Olyannyira, hogy jószerivel nem is csinált mást, mint ezeket az előfeltevéseket, megrögzött nézőpontokat támadta, s igyekezett megsemmisíteni. Csak a saját vizsgálódásaiban bízott, csak azokra támaszkodott. A tizenkilencedik század tudományosságának azután nemcsak szelvében-hosszában hangoztatott jelszava, de legfőbb módszer-tani, tudományelméleti axiómája is lett a „*voraussetzungslose*”, azaz előzetes elképzelésektől, előítéletektől – abszolúte – mentes tudomány. Nem ment vele sokra. A mi századfordulónkra – elsősorban a modern hermeneutika, valamint a posztmodern kognitív tudomány jóvoltából – napnál is világosabban kiderült, hogy *csak* előfeltételes, előítéletes, „*voraussetzungsvolle*” tudomány van, lehetséges egyáltalán. Ma nem az a követelmény, hogy ezektől az előfeltevésektől, előítéletektől megszabaduljunk, hanem az, hogy implicitből explicitté tegyük őket, s nézzünk szembe velük. *Csak* előítéletek alapján, azok bázisán juthatunk újabb ismeretekhez, de ez utóbbiakról tudnunk kell, miféle bázishoz képest, miféle elvárási horizont vonatkozásában nyertük őket. Jelen témánk szempontjából ez a megfontolás különösen fontosnak tűnik. Ha valaki francia középiskolai tankönyveket vizsgál abból a szempontból, hogy miként tükröződik bennük a magyarság, a magyar történelem, kultúra, hazánk mint olyan, akkor az előítéletek, előzetes elvárások, elvárási horizontok valóságos dzsungelébe kerül. Röviden vázoljuk őket.

Közhely, hogy a nagy magyarok már jóval Batsányi felszólítása előtt Párizsra, a franciákra vetették vigyázó szemüket. Ha nem megyünk is vissza a francia feleséget szerző és francia udvari embereket, francia építészeket és kereskedőket, francia lovagokat, szerzeteseket és poétákat az országba hívó Árpád-házi királyokig, akkor is bőségesen idézhetnénk a francia orientáció ragyogó példáit a francia hadvezérektől tanuló nagy magyar katonáktól a franciául író Rákóczi keresztlől, a München helyett Párizsban tanuló festőktől Ady franciás nyugatosságán át a mai franciás főfő-intellektuelekig. A szomszédos német (tudomány, művészet, irodalom, kultúra stb.) helyett szinte mindenkor korszerűbbnek, haladóbbnak, nemeesebbnek, jobbnak, értékeesebbnek (stb.) tűnt és tartatott a francia „kapcsolat”. Ebből pedig „logikusan” következett, következik – számunkra – mind a mai napig, hogy ezért, a mi rajongásunkért a franciáknak kutya kötelességük hálásnak lenniük. (A régi költők módjára, akik úgy vélték, ha ők szerelmesek az adott hölgybe, és ezt meg is vallották, akkor a hölgynek is muszáj őket viszontszeretni.) Nos, tudjuk (azaz azt hisszük, hogy tudjuk), a hölgy nem viszonzta érzelmeinket, rajongásunkat. Ugyancsak közhely, hogy a franciák hálátlanok voltak és azok ma is. Cserbenhagyták Zrínyit, Rákóczit, nem hatotta meg őket irodalmáraink oly

forró szeretete, ügyet sem vetettek szellemi elitjeink franciás kultúrájára, még olyan barátaink is nevetségessé tettek minket, mint a nagy szótáríró, Sauvageot, aki pedig nálunk élt, legjobbaink között, aztán még Gyergyai Albert és Gombocz Zoltán francia beszédében is hibákat vélt találni. De közhely az is, hogy a franciák számára semmi más nem létezik, mint Franciaország. Nem tanulnak meg más nyelven, számukra mindenki, még az angol is egyszerűen *sale étranger* (piszkos idegen), a Jóisten maga is francia, de legalábbis fő tetteit a franciák által követi el (*gesta dei per francos*). Önzésük szinte határtalan, ám egyúttal ostoba is. Ők akarták és csinálták meg Trianont, ők sztárolták az utódállamokat (ellenünkben természetesen), hogy azután velük is „befürödjének”, ám ebből sem voltak képesek tanulni. A Nyugat magyarellenessége mintegy a franciákban koncentrálódik, rajtuk demonstrálható igazán.

Sorolhatnánk még az előítéleteket, előzetes, áthagyományozott elképzeléseket, közhelyeket sokáig. Annyi már most, az eddigiekből is világossá válhatott, hogy francia középiskolai könyvekben keresni hazánk képét eleve sokszorosan megterhelt kutakodás. A régi vicc juthat – okkal – az ember eszébe, amelyben a nyuszika a róka kaszáját kívánná kölcsönkérni, ám útközben annyit morfondírozik azon, hogy mi mindenért nem adja majd azt kölcsön a róka, hogy végül is azzal állít be a róka portájára: kell a fenének a te koszos kaszád.

Ilyen és ilyenféle előítéletek birtokában fogott hozzá e sorok szerzője mintegy tucatnyi francia irodalmi, történelmi és földrajzi középiskolai tankönyv lapozgatásához. Munkálkodása nem volt rendszeres, részint mert nem tudományos feldolgozást készült volt írni, részint mert ma Magyarországon akár egy *cum grano salis* értett teljességre törni is lehetetlen. Alig hihető, de tény, hogy *nincsenek meg Magyarországon, a hazai könyvtárakban a francia középiskolás tankönyvek*. Nem található meg az OPKM-ben sem, az Egyetemi Könyvtárban sem, hiába keresnénk őket nagykönyvtárainkban, sőt a Francia Intézet könyvtára sem tart ilyesmit, még mutatóba sem. Egyedül a hatodik kerületi Kölcsey Ferenc Gimnázium francia könyvtárában hozzáférhetők ezek a tankönyvek. Ott viszont igen szép számban. Hála az intézmény remek tanári karának és kiváló könyvtárosainak, akiknek a szerző igen sok hálaival tartozik, nemcsak azért, mert pazar gyűjteményt szerveztek, de azért is, mert ismeretlen kívülállóként is rengeteget segítettek rajta. (A könyvtár – természetesen – nem nyilvános, a magamfajta érdeklődőt el is utasíthatták volna.) A továbbiakban tehát elsősorban tucatnyi – különböző típusú, a francia iskolarendszer bonyolultságának, a francia erős központosítás ellenére is nagyszűlyű változatosságnak köszönhetően, meglehetősen eltérő jellegű – tankönyv magyarsággal kapcsolatos mondandóit vennénk számba. Minekelőtte azonban prezentálnánk talán soványkának tűnhető eredményeinket, óhatatlanul szólnunk kell e tankönyvek jellegéről.

Aki a francia könyvkiadás újabb termékeit ismeri (akár a fűzött regények végtelen sorozataira, akár az angolokénál silányabb *livre de poche*-okra gondolunk), elámulhat a középiskolai tankönyvek pazar külcsínén: remek kötésben, az átlag könyveknél nagyobb formátumban, ragyogó papíron, mérhetetlenül sok és igen változatos színes illusztrációval (a számos képzőművészeti reprodukció megállná a helyét igényes művészettörténeti albumokban, kiadványokban is), sok-sok

térképpel, ötletes táblázatokkal stb. pompáznak ezek a kötetek, kivált a földrajzi és történelmi tárgyúak. De minket elsősorban nem ez a külcsín kápráztatott el. Sokkal inkább az, hogy milyen korszerű tudományosságot képviselnek. Itt persze különbséget kell tennünk az irodalmi és a történelmi-földrajzi tankönyvek között. Az irodalmiakon azért is könnyen túltehetjük magunkat, mert ezekben gyakorlatilag nem szerepel magyar anyag. Ezek a könyvek a legkonzervatívab-
bak. A modern irodalomtudomány csak elvétve lelhető fel bennük, lényegében a franciák ma is az ún. *explication de texte* módszerével tanítják az irodalmat, és szinte kizárólag a sajátjukét, a „világirodalomra” épp csak kitekintenek, a nagy stílusok bemutatása kapcsán, mindenkor kevés névvel-szerzővel, és – érthetően – magyar auktorok bevonása nélkül. (Ami nyilvánvaló is, ha egyszer az irodalomtanítás olyannyira az *eredeti* szöveghez tapad, az *explication* jellegéből következően kötelező érvénnyel. Talán az idegen nyelveket oktató munkákban oldódik fel ez a probléma, de ez nem biztos, a francia diákokat angolra, németre stb. oktató tankönyveket nem forgattam.). Egészen más a helyzet a másik két diszciplína esetében. Még negyed századdal ezelőtt is köztudott volt, hogy a francia tudományosság történetellenes, a történelmet is a szociológiában „oldja fel”. Nos, a helyzet – természetesen az Annales-iskola jóvoltából, elsősorban persze Fernand Braudel és iskolája világsikere és aligha túlbecsülhető tudományszervező munkássága folyamán – alapvetően megváltozott. A történelem, még hozzá a *nouvelle histoire* értelmében felfogott történelem csúcstudománnyá változott. És ez a státusa igen hamar megmutatkozott, és mutatkozik folyamatosan a tankönyvekben is. A történelemből szerzők és szerkesztők), kiegészülve (minden tankönyvet többen írnak) középiskolai tanárokkal is. Ezek a kutatók – nem az első vonalból, de nem is kis, vidéki egyetemekről – azután persze a „nagy tudomány” hozadékát plántálják el a tankönyvekben. Ennek köszönhetően a *longue durée* (a hosszú tartam) koncepciója érvényesül szinte minden vonalon. A nagy trendeket, a hosszú távú folyamatokat kísérik nyomon a tankönyvek, a régi típusú politikai történet, a diplomácia, a hadak és a belpolitikai események története szinte egészen a háttérbe szorul (pedig – kivált a diplomáciatörténetnek – hatalmas francia hagyománya van, de ez immáron holt anyaggá változott). A hosszú tartam persze azt is jelenti, hogy nem egyes országok történetét mutatják be a tankönyvek, hanem jószerivel régiókat, épp csak példaképp utalva egy-egy ország konkrét eseményeire, mintegy illusztrációként, hogy a nagy vonalak, a nagy fejlődések ilyenek látszottak itt vagy ott, a legtöbbször utalva is arra, hogy a konkrét bemutatás csak eseti igazolás, egyedi „bizonyíték”. Persze nem *csak* régiókról van szó, hanem régiószerű nagy országokról is. Mivel azonban a tankönyvek elsősorban Európáról szólnak, ez azt jelenti, hogy a – természetesen – középpontba állított és messze a legnagyobb terjedelmet kapott franciákon kívül az angolok és a németek kapnak „külön helyet”, a huszadik században a Szovjetunió (Oroszország) társul hozzájuk, a többi-eket együtt tárgyalják. A magyarok így hol a lengyelekkel és csehekkel együtt, hol az Osztrák Császárság népei közt, hol a Szovjetunió szatellitjei csoportjában kapnak helyet. Nem panaszkodhatunk, hisz Olaszország sem önálló entitás általában (Itália egyesítése kivétel), de nem járnak jobban a skandináv országok, sőt Hol-

landia, Belgium sem. Amikor példaként szerepelünk, akkor röviden, de mindenkor igen pontosan szólnak rólunk (szerettem volna elfogultságokat találni, vadásztam rájuk, jól esett volna előítéleteimnek néhány ténybeli szarvashiba is, de nem akadtam ilyesmire). Ezeknek a példáknek az esete persze ritka: eltekintve a kalandozásoktól, amikor azért jelentőségünk messze a normannoké és a szaracénoké mögött marad (nem is haragszanak ránk éppen emiatt), a török hódításhódoltság kapcsán kerülünk szóba (persze nem mint a Nyugat védőbástyája, hanem mint az az ország, amelyben „megállt” a hódítás éke), a későbbiekben pedig mint a Habsburg birodalom elnyomottai, akiknek felkelései is a „rendszer” rosszágát bizonyítják. Nem renitensekként szerepelünk, nem állandó felkelőkként, hanem olyképpen, mintha arra lennénk példa, hogy – időnként – elviselhetetlen volt ez a Habsburg birodalom. (Diplomáciáról nemigen esvén szó, a magyar-francia kapcsolatok e vonatkozásban nem említetnek, de Rákóczi portréja szerepel az egyik tankönyvben.) Sokkal bővebb kifejtést kap 1848–49. Persze itt sem mi állunk a középpontban, épp csak több helyet kapunk szabadságharcunk „elhúzó-dása” okán. Reformkorunkról nem esvén szó, bár nem a levegőben lóg forradalmunk, de mindössze a 48-as forradalmak hosszú sorának egyik tagjaként szerepelünk, és persze Kossuth is kap színes, viszonylag nagyalakú portrét. Legközelebb a kiegyezés vonatkozásában említetünk, nem különösebb hangsúllyal, azután a szovjetizált országok hosszú sorában, kiemelten itt is forradalmunk, ’56 alkalmával, ám ez a forradalom is egy hosszabb sor (németek, csehek, lengyelek) része, nem önálló fejezet. Hasonlóan sorolódunk be a rendszerváltók közé is, minden hangsúly nélkül.

Szóltam róla, hogy a tankönyvek a hosszú tartamokról, trendekről és a régiókról szólnak javarészt. Egy ilyen „világkoncepcióban” természetesen nem lehet rangosabb, bővebb helyünk, akárhogy forgassuk is a dolgot. Lehet, sokan keveslik mindezt, ám érdemes azt is meggondolni, hogy e tankönyveknek vannak még specialitásai, amelyek más okból is lehetetlenné teszik hazánk történelmének bővebb tárgyalását. Bármilyen bőségesek ugyanis ezek a kiadványok (oldalszámra sokkal nagyobbak, mint a hazaiak), korántsem csupán a hagyományos értelemben felfogott történelmet tárgyalják. Bevezetnek egyúttal a történetkutatás, elsősorban a forráskezelés rejtelseibe is. Igen sok szó esik arról, milyen következtetések vonhatók, vonandók le egy-egy statisztikai táblázatból, hogyan „fejthetők meg” a beszédek, visszaemlékezések, újságcikkek „valódi” jelentései, mit is mondanak azok igazán, hogyan kezelhetők forrásként (történelmi és nem művészettörténeti forrásként) a képzőművészeti alkotások, a filmek stb. Érthető, hogy ilyen vonatkozásban magyar anyag nem szerepel, nem is szerepelhetne. De van még egy, ugyancsak sok terjedelmet követelő vonása is e tankönyveknek. A történelmi alakulások, fordulatok, események, alakok (stb.) értékeléséről van szó. A tankönyvírók explicite *nem* értékelnek. *Nem* mondják meg, nem árulják el, hogy „jó” volt-e az abszolút monarchia vagy „rossz”, nem foglalnak állást a francia forradalom terrorjának kérdésében, a nacionalizmusok 19. századi előretörésének problémájában stb. Sok, igen sok véleményt, kortársit és történészi sorjáztatnak a szerzők, azután mintegy a diákra bízják, alakítsa ki a saját véleményét, értékelését. Nos, a tankönyvnek ezekben a részeiben sem várhatunk magyar vonatkozásra. De – épp

e felfogás következtében – arra sem, hogy amikor mi szerepelünk, valaminő melegebb hanghordozás, lelkesültség hassa át a sorokat. Senkivel szemben nem szokása ez a szerzőknek. (A negatívumokban – Hitler, Sztálin, Ceaucescu stb. – nem ennyire visszafogottak, de ilyen negatív figura a magyarok közt nem találtatott.)

Nem azt állítom, hogy periférikusak vagyunk a franciák, a francia tankönyvszerzők szemében. Inkább azt, hogy a világtörténelmi, vagy legalábbis az Európa-történelmi fókuszálás objektíve ennyit tesz belőlünk láthatóvá.

Kissé más a helyzet a földrajzkönyvek esetében. A földrajz némileg mást jelent Franciaországban, mint nálunk felé. Vidal de la Blache óta a geográfia elsősorban „emberföldrajz” a franciák számára, ami azt jelenti, hogy – a természeti földrajz jelentős megcsonkítása árán is – elsősorban gazdasági és kulturális földrajzot adnak, a gazdaság és a kultúra lokalizálását végzik el a földgolyón, hatalmas művelődéstörténelmi és gazdaságtudományi, valamint általános történelmi stichet adva a szaknak is, a tantárgynak is. Olyannyira így van ez, hogy vannak olyan középiskolai tankönyvek, amelyek egyszerre tekinthetők történelem- és földrajzkönyvnek. (Egy cím: *Histoire – Géographie – Initiation économique* – és ez egy tankönyv.) A természetes francia túlsúly mellett (nem *ellenére*) a földrajzkönyvek is elsősorban nagytérségeket vizsgálnak, ám az általános jellemzések mellett itt az egyes országok külön is szerepelnek, igaz, általában úgy, hogy a régió jellemzésekor elmondottakat (kevés természetföldrajzi adat, sok gazdaság- és társadalomtörténelmi, nem kevés művelődéstörténelmi jellemző (megjegyzendő, hogy a kultúra elsősorban a mindennapok kultúráját, a magas kultúrából főként a képzőművészetet és a filmet jelenti) az egyes országoknál már nem ismétlik meg, ott csak a specialitások sorjáznak. Nos, nekünk van, vagy inkább volt egy specialitásunk. A földrajzkönyvek *Hongrie* fejezeteiben szinte mindenütt megemlítik azt a jellegzetességünket, hogy a népi demokráciák közül egyedül nálunk volt szerepe a piacnak, az egyéni vállalkozásnak. A korábbi tankönyvek még az új gazdasági mechanizmusról is beszámolnak, igen pozitív hangsúlyozással, a későbbiek arra utalnak, hogy a magyar rendszerváltásnak belső tartalékai voltak, hogy az átállás a piacgazdaságra nálunk könnyebb, természetesebb, előkészítettebb volt. Ennyi. Ami miatt viszont panaszkodhatunk az az, hogy – igaz, mindössze egy tankönyvben – az alföldi „kultúra” (persze mezőgazdasági kultúra) jellemzése kapcsán hangsúlyt kap a szürke magyar marha kultusza, illetve utalás történik a csikósokra is. A régi sémáknak azonban mindössze ez az egy elszigetelt motívuma maradt. (A megfelelő szöveg idézet egy turisztikai kézikönyvből, amely nyilván egy hazai munkára támaszkodott. Nem a tudós tankönyvírók „bűne” hát ez a kicsiny kisiklás, hanem – feltehetőleg – a mienk.)

Nem sok, amit mondhattunk, de anyagunk csak ennyire adott módot. Ez az anyag tanulságok, általános megállapítások levonására nem alkalmas. Talán csak annyit mondhatunk úgy nagy általánosságban, hogy nem érezhető a francia tankönyvekben negatív elfogultság (semmilyen elfogultság nem érezhető), hogy együtt tárgyalnak minket egész régióinkkal, és csak kevés, igen kevés esetben érdemlünk önállóan is figyelmet, akkor is csak egy-egy vonatkozásban, nem állandó jellemzőinkkel, történetontológiai státusunkkal. Kívülről, távolról, francia földről nemigen látszunk, de ami látszik belőlünk, az nem torz, nem félreértéseken alapul.